

Столяренко О. В.

Столяренко О. В.

Дослідження механізмів формування ціннісного ставлення до людини в моральній свідомості вихованця

Стаття присвячена дослідженню механізмів формування ціннісного ставлення до людини в моральній свідомості вихованця. Виявлено, що в індивідуальній свідомості відбувається складне перетворення зовнішніх впливів, пов'язаних з певними переживаннями, емоційним напруженням, усвідомленням того, що відбувається у відносинах з іншим, що найбільш цінне в них. На цій психологічній основі формуються ставлення особистості, які стають внутрішніми регуляторами вчинків, які пов'язані з активною позицією і діяльністю індивідів, які здійснюють саморегуляцію власної поведінки на користь гуманістичних цінностей.

Ключові слова: ціннісне ставлення до людини, гуманістичні цінності, механізми виховання, моральна свідомість і самосвідомість, моральні потреби і установки, спрямованість особистості

Стаття посвящена исследованию механизмов формирования ценностного отношения к человеку в нравственном сознании воспитанника. Определено, что в индивидуальном сознании происходит сложное превращение внешних влияний, связанных с определенными переживаниями, эмоциональным напряжением, осознанием того, что происходит в отношениях с другим, что в них наиболее ценное. На таком психологическом основании формируются отношения личности, которые становятся внутренними регуляторами поступков, что связаны с активной позицией и деятельностью индивидов,

которые совершают саморегуляцию собственного поведения в пользу гуманистических ценностей.

Ключевые слова: ценностное отношение к человеку, гуманистические ценности, механизмы воспитания, нравственное сознание и самосознание, нравственные потребности и установки, направленность личности

The article is devoted to the study of value-oriented attitude to a person formation mechanisms in moral consciousness of a learner. Individual consciousness is determined to be transforming due to external influences connected with certain experiences, emotional stresses and awareness of what is happening in relationships with others. This psychological basis plays a key role in the process of a personal attitude formation which in turn influences one's behavior connected with a person's active position and activity, behavior self-regulation in favor of humanistic values.

Keywords: value-oriented attitude to a person, humanistic values, educational mechanisms, moral consciousness and self-awareness, moral needs and attitudes, personal aims.

Процес виховання моральних якостей ускладнюється нерозумінням педагогами психологічних механізмів переведення у внутрішній план особистості зовнішніх структурних компонентів, у нашому випадку ціннісного ставлення до людини. Як переконують результати педагогічного спостереження і життєвий досвід, реальні дії людей у ставленні до іншого не завжди узгоджуються з моральними вимогами, але це не виключає, а лише підкреслює важливу роль особистого морального самовизначення.

Метою статті є дослідження механізмів формування в індивідуальній свідомості гуманістичних цінностей, виховання у школярів ціннісного ставлення до людини .

Аналіз останніх результатів досліджень з даної проблематики.

Гуманізація навчально-виховного процесу стала предметом досліджень багатьох науковців (І. Бех, Г. Балл, Д. Белухін, І. Бужина, О. Коберник, О. Сухомлинська). Формування гуманістичних взаємин, толерантності по відношенню до іншого вивчали Н. Волкова, П. Комогоров, О. Скрябіна, Г.

Шеламова, Г. Солдатова, О. Клепцова, О. Грива, О. Зарівна, Ю. Тодорцева. Наукові дослідження, які були проведені в Україні впродовж останнього часу, зокрема такими вченими як І. Андрєєва, Т. Артемова, О. Балакірева, Н. Бабенко, Н. Голубкова, Я. Зайцева, Л. Морозова, Л. Панченко, М. Перепелиця, Л. Сокур'янська, Н. Сорокіна, В. Шкурінов, містять ґрунтовні напрацювання у сфері вивчення механізмів виховання гуманістичних цінностей та ціннісних орієнтацій молоді. Над проблемою впровадження ідей гуманної педагогіки (Г. Ващенко, Ш. Амонашвілі, Є. Шацький, В. Сухомлинський) в систему сучасної освіти України активно працювали І. Бех, В. Білоусова, О. Пехота, С. Гончаренко, В. Киричок, О. Сухомлинська.

Індивіди як суб'єкти моральних відношень наділені волею, здатністю приймати рішення і втілювати їх у життя, тобто такими психологічними властивостями, які забезпечують їхню моральну дієздатність [1]. Поведінка людини залежить від інтеріоризації (суб'єктивації) моральних норм та їх об'єктивації (реалізації) в практичних діях, відношеннях і ставленні. Проблема функціонування моральної свідомості, закономірностей і факторів інтеріоризації зовнішніх моральних нормативів, які панують у суспільстві й процес їхнього перетворення у внутрішні моральні риси, властивості та якості особистості є надзвичайно складною [7, с. 17]. Інтеріоризація (від лат. *interior* – внутрішній), перетворення зовнішніх впливів на внутрішнє сприйняття [18, с. 214]. Тобто, це переведення на внутрішній, ідеальний план структури зовнішньої (спільної з дорослими та опосередкованої системою знаків) діяльності [8, с. 27]. Введенню цього поняття психолого-педагогічна наука завдячує Дюркгейму та іншим представникам французької соціологічної школи, які пов'язували його з «соціалізацією» (запозичення основних категорій індивідуальної свідомості зі сфери суспільних уявлень). Принципове значення воно отримало в культурно-історичній концепції Л. Виготського, згідно з якою розвиток вищих психічних функцій людини відбувається в процесі засвоєння цінностей, що притаманні конкретному суспільству [6]. Основне положення цієї теорії полягає в тому, що будь-яка людська форма психіки спочатку складається як зовнішня, соціальна форма спілкування між людьми і лише

потім, у результаті інтеріоризації, стає психічним процесом окремого індивіда. Це не простий перехід до дії в плані уявлень (Піаже), а складне формування внутрішньої структури свідомості [10]. В. Зибковець виділяє в суспільній моральній свідомості: а) моральні переживання (почуття симпатії та антипатії, обурення і схвалення, прихильності і відрази, довіри і недовіри, які складають первинний, основоположний її прошарок; б) побутовий; в) теоретичний рівень [7, с. 17]. У процесі виховання ціннісного ставлення до людини нас більше цікавила перша складова. На основі спостережень було виявлено, що моральні почуття симпатії чи антипатії виникають ще в дитячому віці. Є всі підстави вважати, що вони лежать в основі моральної структури і в загальному вигляді виражають моральну орієнтацію особистості. В моральних почуттях людини відображається її ставлення до своїх і чужих учинків. Вони активізують свідомість, збуджують її пізнавальні та вольові функції. Там, де людей об'єднують сильні почуття (любов до свободи, справедливості), вони стають факторами значної соціальної ваги. Тому виховання благородних почуттів – є першорядним завданням у вихованні. Моральні почуття допомагають особистості у визначенні її життєвого шляху, формуванні світогляду і переконань в цілому [7, с. 18]. На думку дослідників, саме поняття «механізм» опосередковується через внутрішню будову, сукупність станів і процесів, що характеризують ті чи інші явища [4, с. 523], специфіку внутрішнього чи зовнішнього впливу на всю систему, а механізмом процесу організації можна вважати взаємозв'язок і взаємодію сукупності структурних факторів та життєзабезпечення, що впливають на якість формування особистості, доцільну людську діяльність і її результати [19, с. 30]. Люди по-різному сприймають одні й ті ж самі зовнішні стимули. Стосовно механізмів формування навиків гуманної поведінки, в індивідуальній свідомості відбувається складне перетворення зовнішніх впливів, які завжди стикаються з активною позицією і діяльністю індивідів, які здійснюють саморегуляцію власної поведінки. Її основу складає визначення мети як обов'язкового і специфічного компоненту будь-якої людської діяльності, як прояв здатності свідомості до випереджального відображення. Воно спирається на знання й оцінку умов і

ситуацій, в яких розгортається дія, що дозволяє здійснювати вибір конкретних цілей і засобів їх досягнення. «В основі розподілу механізмів регуляції діяльності на зовнішні та внутрішні лежать критерії: по-перше, форма контролю й корекції діяльності індивіда походить із-зовні чи йде від самого виконавця; по-друге, під внутрішніми механізмами розуміється конкретна мотиваційна структура особистості. При цьому враховується, що зовнішні механізми – специфічні нормативно-ціннісні утворення, хоча й не існують для людини самі по собі, поза мотиваційною зумовленістю, поза чинниками, але більше залежать від ситуації, а іноді й просто визначаються нею. Внутрішня робота, спрямована на усвідомлення об'єктивації суб'єктивних особистісних ставлень до дійсності складає глибинний внутрішній особистісний рівень регуляції поведінки й діяльності людини» [11, с. 240]. Цей психічний процес і виступає механізмом, який сприяє здійсненню моральної регуляції [1]. При цьому важливо врахувати такі два моменти. **Перший** пов'язаний з тим, що для кожної людини моральні цінності можуть виступати зовнішніми об'єктивними реаліями, як відчужена форма соціального контролю, громадської думки, психологічного тиску чи в ролі загального фону власної мотивації, як прийнята не лише для інших, а й для себе цінність, що дозволяє не відчувати тиску на власну свідомість. Причому не може бути жорсткого розмежування на «зовнішнє – внутрішнє», щоб уникнути їхньої абсолютизації. В системі моральної регуляції вони взаємозумовлені: зовнішнє стає для індивідуальної свідомості ціннісним лише в разі перетворення його на особистий інтерес, коли воно стає власним надбанням, невід'ємною ознакою внутрішнього психічного стану. Лише в такому випадку можна говорити не лише про усвідомлення важливості гуманної поведінки, а й про совість, справедливість і практичне їх втілення. З другого боку, коли моральні орієнтації органічно зливаються з психічним станом людини, коли все усвідомлюване нею як цінність, сприймається не як щось запозичене із-зовні, а як внутрішнє, притаманне їй самій. Звичайно, це тільки відчуття, тому що в дійсності у змісті людської психіки немає нічого, що не детерміноване із-зовні. Якщо індивід не визнає одні суспільні цінності, то це означає, що він вільно чи невільно схиляється до

інших. І це вже завдання вихователів, спрямовувати зусилля, щоб учнівська молодь надавала перевагу і засвоювала гуманістичні цінності.

Отже, здійснюючи етично-філософський пошук і аналіз наукових напрацювань, ми дійшли висновку, що, *по-перше*, моральна регуляція відноситься до особливого виду соціальної регуляції, який існує поряд з адміністративною, правовою, статутною, технологічною та іншими видами. А її особливості визначаються: а) передусім її змістовим наповненням; б) безпосередньою залежністю від соціально-психологічних та індивідуально-психологічних механізмів саморегуляції. *По-друге*, психічні механізми узгоджуються з моральною регуляцією, оскільки саме моральна свідомість надає спрямованості, сили й гостроти психічним переживанням. На цю обставину звертали увагу В. Іванов, В. Шердаков, П. Сімонов [9, с. 40]. *По-третьє*, не можна зводити роль психічних механізмів у функціонуванні моральної свідомості лише до процесу інтеріоризації норм. Це лише один бік взаємодії зовнішніх і внутрішніх регуляторів поведінки.

Другий – це вибіркова активність індивідуальної свідомості [2]. Адже нас цікавить, що саме в моральній свідомості людини забезпечує найбільшу дієвість засвоєваних нею норм гуманістичної моралі – знання чи переконання, почуття чи воля, самосвідомість чи звички. Тривалий час панувала думка про визначальну роль переконань. Широко вживаною вважалася формула про необхідність перетворення знань у переконання, яка пізніше була доповнена ланкою: «від переконань – до активних дій». Передбачалося, що цей перехід зумовлений активізацією вольових зусиль, необхідних для спонукання завдяки свідомості конкретних дій. Дедалі очевиднішим ставало те, що проблема суб'єктивації в поведінці може бути всебічно обґрунтована на основі системного підходу до вивчення особливостей моральної свідомості. Цього можна досягти за умови опори на загальний принцип об'єднання уявлень про окремі структурно-функціональні ланки в цілісну систему. На думку С. Рубінштейна, це принцип єдності свідомості й діяльності, на взаємозв'язку і взаємозалежності яких він наполягає [12, с. 30]. Діяльність людини зумовлює формування її свідомості, психічних зв'язків, процесів і властивостей, а ці

останні, здійснюючи регуляцію людської діяльності, є умовою її адекватного виконання [13, с. 386]. Саме в діяльності відбувається становлення і розвиток свідомості, яка являє собою не лише відображення того, що оточує, а й формування ставлень до умов, середовища, людей. Ціннісне ставлення передбачає оцінку ситуації, яка дозволяє порівнювати себе з іншими, об'єднуватися, співпрацювати з ними або відособлюватися [1]. Перетворення індивіда в моральну особистість історично і в онтогенезі зумовлене формуванням у нього здатності до морального життя, тобто можливості сприймати суспільні моральні вимоги, оцінки, доцільно реагувати на них, виробляти власні ставлення, а головне, бути здатним до саморегуляції своєї поведінки. А усе це можливо за умови формування моральних потреб. У психології потребою вважається «відносно стійкий психічний стан особистості, що характеризується тягою до речей і явищ, які переживаються як необхідні умови існування особистості» [2, с. 77].

На базі теоретичного аналізу проблеми засвоєння цінностей, особливостей виховання моральної особистості нами були зроблені спроби обґрунтувати механізми вироблення ціннісного ставлення до людини. Його формування в свідомості вихованця, перш за все, зумовлене діяльністю, а також визначенням базових для людини гуманістичних цінностей, до яких і виникають відповідно стійкі позитивні (у нашому випадку «ціннісні») ставлення. А їх суб'єктивною основою виступають потреби, які зумовлюють активність особистості й спрямовують на оволодіння актуальними для неї цінностями. Тим самим вони відіграють роль програм життєдіяльності. Вплив потреб на зовнішню поведінку школяра реалізується в процесі кількох стадій опредмечування, в основі яких – фізіологічний механізм активування збережених у пам'яті відбитків тих зовнішніх факторів, що здатні задовольнити наявну в людини потребу, привести її до задоволення. Пояснення механізму активування ми знаходимо в дослідженнях явища домінанти О. Ухтомського, який визначив її основні риси: підвищену збудливість; стійкість; здатність до зростання; інерція – утримування збудження в собі й тоді, коли первісний стимул до нього минув [17, с. 171]. Психічним виявом домінанти є установка.

Саме це новоутворення розкриває механізм поширення і впливу домінанти на мотиваційну структуру особистості. Завдяки установці та чи інша специфічна потреба людини актуалізується в умовах ситуації для її задоволення у вигляді мотиву. В. Столін, І. Імедадзе вбачають у мотивах сукупність структурних елементів, головну роль серед яких відіграють значущість, цінності, сенсожиттєві (ситуативні) цілі [15]. Мотив створює психологічну основу безпосереднього регулювання поведінкою. Він передбачає не тільки значущість, цінність, сенс діяльності, але й стан спонукання, а також цілі дії; забезпечує напрям поведінки, яка припиняється при досягненні мети. Мотив виступає джерелом формування інтересу як тенденції в поведінці особистості, що полягає в спрямованості або зосередженості її помислів на певному предметі. Проте не кожний мотив чи інтерес може бути носієм цінностей. Лише стійкі інтереси, що випливають зі (сміслоутворювальних) мотивів, на думку Л. Виготського, є предметним вираженням потреб особистості [5, с. 122].

Вважаємо за потрібне зауважити, що моральний розвиток особистості, її внутрішній духовний поступ відбувається в процесі як ситуативних, так і організованих впливів. На початковому етапі виховання учень не досить чітко їх диференціює, оскільки вони не є прямим предметом його усвідомлення. Але з часом, самостійно або з допомогою педагога вихованець починає розуміти відмінності між ними. Наступний його пізнавальний крок – визначення особистісно-розвивальної значущості ситуативного й організованого процесів і вироблення висновку про перевагу керованого виховання з цього погляду. Останнє стає підґрунтям моральності вихованця, формує в певних межах його ціннісну структуру, розвиває духовно-моральні гуманістичні здібності. Утім, як стверджує І. Бех, пов'язувати вихованість особистості лише з керованим вихованням було б недостатньо вмотивовано. З моральними проблемами протягом усього життя людина має справлятися самостійно, що актуалізує формування здатності до духовно-морального саморозвитку, що стає можливим завдяки рефлексії, яка своїми засобами (самоаналізом, самосинтезом, самоузагальненням) торкається внутрішнього світу, особливо тих його складових, які причетні до оволодіння духовними (гуманістичними) цінностями

[3]. Рефлексія сприяє цілеспрямованому удосконаленню духовної сфери як в горизонтальному напрямку (визначає ступінь розвитку тієї чи іншої цінності та простір її дієвості), так і вертикальному, коли особистість осмислює власний внутрішній світ як індивідуально історичне явище.

Висновки. Отже, на базі теоретичного аналізу проблеми цінностей, особливостей формування особистості нами були зроблені спроби обґрунтувати механізми вироблення ціннісного ставлення до людини [16]. Його формування на рівні свідомості, перш за все, зумовлене діяльністю, а також визначенням базових для людини гуманістичних цінностей, до яких і виникають відповідно стійкі позитивні (у нашому випадку «ціннісні») ставлення. Їх суб'єктивною основою виступають потреби, мотиви, які зумовлюють активність особистості й спрямовують на оволодіння актуальними для неї цінностями; інтереси; установки, і нарешті – гуманістична спрямованість особистості.

Література

1. Архангельский Л. М. Социально-этические проблемы теории личности / Л. М. Архангельский. – М.: Мысль, 1974. – 376 с.
2. Архангельский Л. М. Этика: предмет, структура, основные направления/ Л. М. Архангельский. – М. : Мысль, 1985. – 239 с.
3. Бех І. Д. Рефлексивно-експліцитний метод у вихованні особистості / І. Д. Бех // Рідна школа. – 2012. – №12(996). – С. 3 – 7.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Укладач і гол. Ред. В. Т. Бусель. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001. – 1440 с.
5. Выготский Л. С. Педагогическая психология / Л. С. Выготский; под ред. В. В. Давыдова. – М. : Педагогика, 1991. – 586 с.
6. Выготский Л.С. Развитие высших психологических функций / Л. С. Выготский. – М.: АПН СССР. – 1960. – 298 с.
7. Зыбковец В. Ф. Происхождение нравственности / В. Ф. Зыбковец. – М : Изд. полит. л-ры, 1974. – 126 с.
8. Крайніков Е. В. Психологія розвитку: Словник-довідник / Е. В. Крайніков. – К.: Арістей, 2004. – 260 с.

9. Методология этических исследований. – Сборник научных трудов / под ред. В. Иванова, В. Шердакова. – М.: Высшая школа, 1982. – 396 с.
10. Пиаже Ж. Теория Пиаже // История психологии : XX век. 4-е изд. / Ред. А. Я. Гальперин, А. Н. Ждан. – М. : Академический Проект, 2002. – 636 с.
11. Психологические проблемы социальной регуляции поведения/ под ред. Е. В. Шороховой, М. И. Бобневой. – М.: Наука, 1976. – 368 с.
12. Рубинштейн С. Л. Бытие и сознание / С. Л. Рубинштейн. – М.: Учпедгиз, 1957. – 268 с.
13. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. - М.: Мысль, 1973. – 572 с.
14. Симонов П. В. Эмоции и воспитание (Вопросы воспитания в свете информационной теории эмоций) / П. В. Симонов // Вопросы философии, 1981. – №5. – С. 36–54.
15. Столин В. В. Самосознание личности / В. В. Столин. – [Монография]. – М. : Изд. Моск. Ун-та, 1983. – 364 с.
16. Столяренко О. В. Методики формування структурних компонентів ціннісного ставлення до людини в учнів загальноосвітньої школи / О. В. Столяренко, О. В. Столяренко // Зб. наук. праць «Педагогічні науки». – Вип. LXXIV. – Том 2. – Херсон, 2016. – 192 с. – С. 69–74.
17. Ухтомский А. А. Избранные труды / А. А. Ухтомский. – Л. : Знание, 1978. – 386 с.
18. Философский энциклопедический словарь / Гл. ред.: Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев, В. Г. Панов. – М.: Изд-во «Советская энциклопедия», 1983. – 840 с.
19. Шайхелисламов Р. Ф. Городской образовательный комплекс как объект управления образованием/ Р. Ф. Шайхелисламов // Педагогика, 2002. – №6. – С. 29–34.

References

1. Arkhangelskii L. M Socio-ethical Problems of A Personality Theory / L. M Arkhangelsky. - Moscow: Thought, 1974. - 376 p.

2. Arkhangel'skii L. M Ethics: Subject, Structure, Aims / L. M Arkhangel'skii. - M.: Thought, 1985. - 239 p.
3. Beh I. D. Reflexive-expiratory Method in Personality Training Process/ I. D. Bekh // Ridna shkola. - 2012. - №12 (996). - P. 3 - 7.
4. The Great Explanatory Dictionary of the Modern Ukrainian Language / Compiler and Chief Editor V. T Busel. - K .; Irpin: "Perun", 2001. - 1440
5. Vygotsky L. S Educational Psychology / L. S Vygotsky; Ed. V. V. Davydova. - M.: Pedagogics, 1991. - 586 p.
6. Vygotsky, L. S. The Development of Higher Psychological Functions / L. S Vygotsky. - Moscow: APS USSR. - 1960. - 298 p.
7. Zybkovets V. F. The Origin of Morality / V. F Zybkovets. - M: Ed.of Political Literature, 1974. - 126 p.
8. Krainikov E. V. Psychology of Development: Dictionary/ E. V Krainikov. - K .: Aristei, 2004. - 260 p.
9. Methodology of Ethical Research. - Collection of Scientific Papers / ed. V. Ivanov, V. Sherdakova. - Moscow: Higher School, 1982. - 396 p.
10. Piaget J. Piaget Theory // History of Psychology: XX century. 4 th ed. / Ed. A. Ya. Galperin, A. N Zhdan. - M.: Academic Project, 2002. - 636 p.
11. Psychological Problems of Social Regulation of Behavior / ed. E. V. Shorokhova, M. I. Bobneva. - Moscow: Nauka, 1976. - 368 p.
- 12.. Rubinshtein S. L Being and Consciousness / S. L Rubinshtein. - Moscow: Uchpedgiz, 1957. - 268 p.
13. Rubinshtein, S. L Problems of General Psychology / S. L Rubinshtein. - Moscow: Thought, 1973. - 572 p.
14. Simonov P. V. Emotions and Education (Questions of Education in Terms of Emotions Theory) / P. V Simonov // Questions of Philosophy, 1981. - № 5. - P. 36-54.
15. Stolin V. V. Self-consciousness of a Person / V. V. Stolin. - [Monograph]. - M.:Izd. Moscow. University, 1983. - 364 p.
16. Stoliarenko O. V. Methods of Pupils Value-Oriented Attitude to a Person Structural Components Formation / O. V Stolyarenko, O. V Stolyarenko

//Collection of. Scientific Notes "Pedagogical Sciences." - #. LXXIV. -
Volume 2. - Kherson, 2016. - 192 p. - P. 69-74.

17. Ukhtomsky A. A Selected Works / A. AUkhtomsky. - L.: Knowledge, 1978. -
386 p.

18. Philosophical Encyclopaedic Dictionary / Ch. Ed .: L. F Ilichev, P. N
Fedoseev, S. M Kovalev, V. G Panov. - Moscow: Publishing house "Soviet
Encyclopedia", 1983. - 840 p.

19. Shaihelislamov R. F Urban Educational Complex as an Object of Educational
Management / R. F Shaihelislamov // Pedagogics, 2002. - № 6. - P. 29-34.